

Iwona Osłowska

Piotr Kołakowski, *Czas próby. Polski wywiad wojskowy wobec groźby wybuchu wojny w 1939 roku*¹

Historiografia służb specjalnych II RP jest wciąż wzbogacana o nowe prace. W 2012 r. nakładem wydawnictwa Demart ukazała się kolejna publikacja poświęcona tej tematyce autorstwa Piotra Kołakowskiego² zatytułowana *Czas próby. Polski wywiad wojskowy wobec groźby wybuchu wojny w 1939 roku*.

Działalność polskiego wywiadu wojskowego w okresie dwudziestolecia międzywojennego była już wielokrotnie analizowana przez historyków. O rozpoznaniu zagrożenia ze strony III Rzeszy i ZSRR pisali m.in.: Aleksander Woźny, Henryk Cwiąg, Andrzej Pepłoński, Marian Zagórski, Andrzej Misiuk, Wojciech Włodarkiewicz, Marek Jabłonowski czy Jerzy Prochwicz³. Niemniej jednak tematyka wojny na tajnym, wywiadowczym froncie wciąż budzi szerokie zainteresowanie, intryguje i pociąga nie tylko amatorów, pasjonatów historii, lecz także specjalistów – badaczy dziejów II RP.

Czas próby..., przedstawiający kulisy infiltracji III Rzeszy i Związku Radzieckiego przez polski wywiad na krótko przed wybuchem II wojny światowej, został oparty na solidnej bazie źródłowej. Autor przeprowadził kwerendę nie tylko w polskich archiwach (w Centralnym Archiwum Wojskowym w Warszawie-Rembertowie, Archiwum Akt Nowych w Warszawie, Archiwum Straży Granicznej w Szczecinie oraz Archiwach Państwowych w Gdańsku, Katowicach i Bydgoszczy, a także w Archiwum IPN w Gdańsku). W badaniach wykorzystał również materiały zgromadzone w placówkach zagranicznych: w Moskwie (w Rosyjskim Państwowym Archiwum Wojskowym), Londynie (Archiwum Instytutu Polskiego Muzeum im. gen. Władysława Sikorskiego, Instytucie Józefa Piłsudskiego, Studium Polski Podziemnej), Nowym Jorku (Instytucie Józefa Piłsudskiego w Ameryce), Lwowie (Centralnym Państwowym Archiwum Historycznym Ukrainy), Wilnie (Centralnym Archiwum Państwowym Republiki Litewskiej) i Pradze (Wojskowym Centralnym Archiwum). Kwerendą biblioteczną objął zaś zbiory Biblioteki Polskiej w Paryżu oraz Pracowni Dokumentacji Naukowej Wojskowego Biura Badań Historycz-

¹ Warszawa 2012, Demart, 343 s.

² P. Kołakowski – historyk specjalizujący się w badaniach historii wojskowości oraz dziejów służb specjalnych. Autor wielu artykułów zamieszczanych w polskich i zagranicznych periodykach naukowych, jak również monografii poświęconych tej tematyce, m.in.: *NKWD i GRU na ziemiach polskich 1939–1945*, Warszawa 2002, Bellona; *Między Warszawą a Pragą. Polsko-czechosłowackie stosunki wojskowo-polityczne 1918–1939*, Warszawa 2007, Bellona; *Pretorianie Stalina. Sowieckie służby bezpieczeństwa i wywiadu na ziemiach polskich 1939–1945*, Warszawa 2010, Bellona; *Czas próby. Polski wywiad wojskowy wobec groźby wybuchu wojny w 1939 roku*, Warszawa 2012.

³ A. Woźny, *Niemieckie przygotowania do wojny z Polską w ocenach polskich naczelnych władz wojskowych w latach 1933–1939*, Warszawa 2000, Neriton; H. Cwiąg *W tajnej służbie II Rzeczypospolitej. Wywiad Polski wobec Niemiec w latach 1918–1939*, Częstochowa 2009, Wydawnictwo Naukowe Akademii im. Jana Długosza; A. Pepłoński, *Wywiad polski na ZSRR 1921–1939*, Warszawa 1996, Bellona; tenże, *Wywiad w wojnie polsko-bolszewickiej 1919–1920*, Warszawa 1999; M. Zgórnjak, *Polski wywiad wojskowy w 1939 r., jego oceny sytuacji i wpływ na decyzje militarne i polityczne*, w: *PAX et bellum* (red. K. Olejnik), Poznań 1993, UAM; A. Misiuk, *Służby specjalne II Rzeczypospolitej*, Warszawa 1998, Bellona; M. Jabłonowski, *Formacja specjalna. Korpus Ochrony Pogranicza 1924–1939*, Warszawa 2002/2003, ASPRA-JR; J. Prochwicz, *Wywiad Korpusu Ochrony Pogranicza 1924–1939*, Warszawa 2003/2004, ASPRA-JR; W. Włodarkiewicz, *Przed 17 września 1939 roku. Radzieckie zagrożenie Rzeczypospolitej w ocenach polskich naczelnych władz wojskowych 1921–1939*, Warszawa 2002, Neriton.

nych w Warszawie. Wykorzystał również drukowane wydawnictwa źródłowe i bogatą literaturę przedmiotu obejmującą oceny, opinie i komentarze specjalistów z tej dziedziny. W tekście znajdziemy liczne odniesienia do pamiętników, wspomnień, dzienników i materiałów sądowych. Niestety, niewiele mamy odwołań do literatury obcojęzycznej. Ciekawe do oceny efektywności pracy Oddziału II SG WP byłoby przedstawienie przez autora, choćby w zarysie, sukcesów i porażek służb informacyjnych innych państw. Szkoda, że w *Czasie próby* zabrakło takiej wzmianki. Zróżnicowany materiał źródłowy uzupełniają liczne, pochodzące ze zbiorów Narodowego Archiwum Cyfrowego oraz Centralnego Archiwum Wojskowego, czarno-białe fotografie. Można na nich zobaczyć m.in. oficerów „dwójki”, sprzęt wojskowy, obiekty wojskowe i placówki dyplomatyczne. Niestety, ich jakość nie jest najlepsza, ale z pewnością stanowią istotny walor książki.

Bezpośrednio po klęsce wrześniowej winnych zaistniałej sytuacji szukano wśród przedstawicieli naczelnych władz wojskowych II RP i decydentów politycznych. Późniejsi badacze, szczególnie w okresie Polski Ludowej, negatywnie oceniali działania polskiego wywiadu wojskowego wobec groźby wybuchu wojny. Odrzucając stereotypy, Kołakowski próbuje odtworzyć realia, w jakich funkcjonował Oddział II, i obiektywnie przedstawić jego dokonania jako profesjonalnej służby informacyjnej. Próbuje też znaleźć rozwiązanie kilku problemów zasadniczych dla końcowej oceny działalności „dwójki”, zadając następujące pytania i formułując postulaty badawcze:

Czy Oddział II został należycie przygotowany do działania w warunkach wojennych? Jakie były możliwości prowadzenia prac informacyjnych w III Rzeszy oraz w Związku Sowieckim? Jak wyglądała organizacja wywiadu wojskowego w 1939 r.? W jakim stopniu zmiany kadrowe, które następowały w ciągu tego roku, przyczyniły się do osłabienia efektywności działań wywiadowczych prowadzonych przez „dwójkę”? (...) w jakim zakresie informowano naczelne władze wojskowe o niemieckich przygotowaniach wojennych (...) czy wiadomości uzyskiwane przez Oddział II były należycie wykorzystywane przez czynniki polityczne i wojskowe Polski? Dlaczego wkroczenie Armii Czerwonej na ziemie polskie stanowiło zaskoczenie dla kierownictwa wywiadu oraz najwyższych władz II Rzeczypospolitej? Jak wyglądało rozpoznanie wywiadowcze ZSRR przed wybuchem II wojny światowej oraz jaki charakter miała współpraca „dwójki” ze służbami informacyjnymi innych państw w 1939 r.? (s. 10).

Całość publikacji tworzy pięć rozdziałów poprzedzonych wstępem, w którym autor omówił stan badań nad historią polskiego wywiadu wojskowego (s. 11–12) oraz dokonał przeglądu źródeł i wykorzystanej literatury (s. 13–16). Kołakowski musiał przy tym uporać się z tematyką wielowątkową, z niekompletnością i rozproszeniem źródeł, co utrudniało przedstawienie pełnego obrazu działalności wywiadu. We wrześniu 1939 r. wiele aktualnych materiałów było na bieżąco niszczone przez oficerów i pracowników cywilnych „dwójki”, a tylko część z nich została przewieziona do Francji, a później do Wielkiej Brytanii. Większość trafiła w ręce Niemców, a po wojnie przekazano je do ZSRR. W archiwach rosyjskich wciąż znajdują się materiały niezwrócone Polsce. We wstępie autor podaje też motywy, którymi kierował się, opracowując studium:

Głównym celem pracy nie jest przedstawienie całości funkcjonowania Oddziału II w okresie poprzedzającym wybuch II wojny światowej, lecz stopnia rozpoznania przygotowań niemieckich i sowieckich do agresji na Polskę w 1939 r., co stanowiło najważniejszy sprawdzian dla wywiadu wojskowego II Rzeczypospolitej od zakończenia zwycięskiej wojny z Rosją bolszewicką. W związku z tym autor nie zajął się – o ile nie było to konieczne – wywiadem skiero-

wanym na istniejącą do połowy marca 1939 r. Czechosłowację, a także na Republikę Litewską. Pominięte zostały również problemy związane z działalnością dywersyjną prowadzoną w ramach Oddziału II przez Ekspozyturę nr 2 (s. 9).

W konstrukcji pracy Kołakowski zastosował układ problemowo-chronologiczny. Jej ramy czasowe obejmują okres od marca do września 1939 r. Zdaniem autora za takim wyborem dat granicznych przemawiało zajęcie przez Wehrmacht reszty państwa czechosłowackiego, co wpłynęło na zmiany w funkcjonowaniu Oddziału II, oraz wkroczenie Armii Czerwonej na Kresy Wschodnie (s. 10–11). Poza tym wcześniejsze prace poświęcone tej tematyce obejmowały szerszy przedział czasowy i kwestia infiltracji ZSRR i III Rzeszy w 1939 r. przez polski wywiad wojskowy stanowiła w nich jedynie niewielki wycinek. Zastosowanie przez autora takiej cezurę czasowej pozwoliło na całościowe omówienie stopnia rozpoznania zagrożenia ze strony sąsiadów.

Rozdział pierwszy zatytułowany *Położenie polityczno-wojskowe Polski u progu II wojny światowej* stanowi wprowadzenie do zagadnień wywiadu II RP i zarazem opisuje ogólną sytuację polityczno-wojskową w Polsce, Niemczech i ZSRR przed wybuchem II wojny światowej. Autor wyczerpująco przedstawił potencjał militarny stron konfliktu. Ta część pracy, choć w dużej mierze odtwórcza, jest jednak interesująca dla czytelnika, ponieważ daje ogłęd na państwo polskie uwikłane w polityczne rozgrywki mocarstw, których celem była zmiana powojennego ładu w Europie. Jest także wstępem do zasadniczych rozważań, zawartych na kolejnych kartach książki, o roli wywiadu wojskowego i przekazywanych przez niego informacji.

W drugiej części *Czasu próby* noszącej tytuł *Organizacja i zadania polskiego wywiadu wojskowego w 1939 roku* Kołakowski szczegółowo przedstawił strukturę i organizację Oddziału II SG WP. Mimo braków w materiałach archiwalnych, udało mu się w dużym stopniu odtworzyć struktury Referatu „Zachód” (na terenie III Rzeszy) i Referatu „Wschód” (na obszarze ZSRR). Poza tymi informacjami znajdziemy tam także inne, dotyczące pracy bieżącej, codziennych bolączek, takich jak niedostatki techniczne, biurokracja czy niezrozumiała polityka kadrowa. Opracowując zagadnienia tego rozdziału, autor wykorzystał materiały zgromadzone w trakcie kwerendy w Archiwum Instytutu Polskiego, Muzeum im. gen. Władysława Sikorskiego w Londynie oraz w Centralnym Archiwum Wojskowym. Trzeba pamiętać, co podkreśla Kołakowski, że wywiad wojskowy pracował w trudnych warunkach, niemających zbyt wiele wspólnego z sytuacją pokojową, gdyż funkcjonował on w atmosferze zbliżonej do wojny „ciągłej niepewności i ustawicznego niebezpieczeństwa”. *Działalność Oddziału II była w okresie pokoju de facto walką z nieprzyjacielem* (s. 92). Ten nastrój niepewności, z którym szefostwo Oddziału II zmagало się w codziennej pracy, znalazł odzwierciedlenie na dalszych kartach recenzowanej monografii.

Kolejne dwa rozdziały publikacji są poświęcone kluczowym problemom działalności polskiego wywiadu wojskowego na terenie III Rzeszy oraz ZSRR. W części zatytułowanej *Rozpoznanie przez Oddział II Sztabu Głównego WP przygotowań III Rzeszy do agresji na Polskę* czytelnik ma możliwość zapoznania się z informacjami o stopniu rozpoznania przez Oddział II niemieckich przygotowań do agresji na Polskę, jak też z opisami codziennej pracy poszczególnych agentów wykonujących swoje zadania na tym kierunku. Autor prowadzi narrację w ciekawy sposób, wplatając w opisywany chronologicznie ciąg wydarzeń prowadzących do konfliktu analizę poszczególnych akcji, m.in. o kryptonimie „Wózek” (s. 137–138).

Podobny zabieg zastosował w kolejnym rozdziale zatytułowanym *Stopień zagrożenia ze strony Związku Sowieckiego w ocenach polskiego wywiadu wojskowego*. Pracę Referatu „Wschód” utrudniała działalność kontrwywiadowcza Rosjan, a przede wszystkim system polityczny i społeczny tego kraju. Wprowadzone ograniczenia w poruszaniu się, surowe kary za szpiegostwo, zaostrenie przepisów o ochronie tajemnicy wojskowej i wiele innych obostrzeń nie zachęcały do nawiązywania kontaktów z obcymi służbami. Wywiad i kontrwywiad ZSRR uważał Oddział II SG WP za jednego z głównych przeciwników. Zgromadzony przez autora materiał źródłowy potwierdza tę tezę.

Kołąkowski, opisując infiltrację III Rzeszy i ZSRR przez Oddział II, stara się przedstawić jego działania w sposób możliwie obiektywny. Referat „Zachód” dobrze wykonał swoje zadanie, co podkreśla autor (i co znajduje odzwierciedlenie w źródłach), trafnie rozpoznając stan przygotowań Niemiec do wojny. Na kierunku wschodnim, gdzie warunki pracy wywiadowczej były trudniejsze, Referat Wschód również na ogół właściwie oceniał potencjał wojskowy ZSRR. Niemniej błędna analiza zamierzeń Kremla dokonana przez kierownictwo „dwójki” była de facto jego klęską. Autor *Czasu próby*, opisując sukcesy, nie przemilcza, jak widać, spraw trudnych, jak na przykład nieumiejętności przewidzenia działań Stalina wobec Polski.

W recenzowanej publikacji Kołąkowski wiele miejsca poświęcił też złej komunikacji pomiędzy Ministerstwem Spraw Zagranicznych, Głównym Inspektoratem Sił Zbrojnych a Oddziałem II. Informacje wywiadowcze, pozyskiwane przez terenowe struktury Oddziału II, po opracowaniu przekazywano do MSZ. Ich wpływ na decyzje polityczne był jednak niewielki. Meldunki o agresywnych planach wobec RP odbierano jako przejaw paniki, a nawet niekompetencji. Autor przytacza konkretne przykłady lekceważenia przez polityków doniesień o możliwości zbliżenia radziecko-niemieckiego (s. 171, 229 i in.).

Ostatni rozdział pt. *Współpraca Oddziału II Sztabu Głównego WP ze służbami informacyjnymi innych państw* opisuje współdziałanie polskich służb z wywiadami Francji, Wielkiej Brytanii, Stanów Zjednoczonych, Czechosłowacji, Litwy, Finlandii, Danii i Cesarstwa Japonii. Szczególnie ciekawy jest opis współpracy z wywiadami państw umieszczonych na końcu tej listy, gdyż o niej wiemy znacznie mniej niż o współdziałaniu z głównymi sojusznikami, tj. Wielką Brytanią czy Francją. Szczególnie interesujący dla czytelników i badaczy może być opis współpracy z duńskim wywiadem (s. 294–296) czy ze służbami zza południowej granicy (s. 281–293). Ulokowana w Danii placówka „Reggio II”, której nie poświęcono dotąd opracowań, otrzymywała na bieżąco informacje o ruchach niemieckich wojsk, informatorzy zaś przekazywali przybliżone dane na temat daty hitlerowskiej agresji. Wiele ważnych informacji przekazały „dwójce” komórki operacyjne służb czechosłowackich – Obrona narada oraz Dva konšele.

Czytelnika mogą też zaciekać inne fragmenty poświęcone m.in. działalności polskich kryptologów i rozszyfrowaniu „Enigmy” (s. 280–281), jak również sprawom dotyczącym radiowywiadu i organizacji wywiadu morskiego przy Kierownictwie Marynarki Wojennej (s. 107–110).

Pracę kończy indeks osobowy i bibliografia. Wielka szkoda, że autor nie pokusił się o opracowanie chociażby krótkich notek biograficznych oficerów Oddziału II SG WP.

Chociaż na temat polskiego wywiadu wojskowego powstało już wiele prac, to w obszernym, zebranych przez Piotra Kołąkowskiego materiale czytelnik pasjonujący się historią znajdzie nowe, niekiedy mało znane, szczegółowe informacje o wojnie na tajnym froncie. Percepcję treści recenzowanej monografii ułatwia konstrukcyjna spójność i klarowność wyводу, tym bardziej warte podkreślenia, że dotyczy trudnego

i wielowątkowego tematu. Piotr Kołakowski nie jest pierwszym historykiem, który pisze o skomplikowanych relacjach pomiędzy Ministerstwem Spraw Zagranicznych i Głównym Inspektoratem Sił Zbrojnych a Oddziałem II SG, niemniej jednak czyni to w sposób przystępny i atrakcyjny dla czytelnika, wplatając w tekst ciekawostki ubarwiające tok narracji i zachęcające do sięgnięcia po inne publikacje poświęcone temu tematowi.